

Archeologické výzkumy opevněného dvorce s kostelem a věží sv. Ducha v Telči

Archeological researches of the fortified court with church and tower of the Holy Spirit in Telč

MILAN VOKÁČ - DAVID ZIMOLA

Abstract:

The article summarises the results of archeological research conducted in the historical centre of the town of Telč in the last 20 years. The area in the south east part of town, independently fortified by a ditch and probably even by a mound, was an important discovery. The centre of this area was a romanesque tower with the church of the Holy Spirit and probably also the stone house situated in Palackého street. On the basis of the analysis of archeological sites the area can be dated to the first half of the 13th century, and was followed by the development of a medieval town with stone walls and castle in the north-west part of the town.

Key words:

the Middle Ages- fortified court- ditch- ceramics- foundation of a town

Město Telč na jihozápadní Moravě patří k významným lokalitám, které byly trvale osídlovány ve 13. století na trasách starších cest v rámci středověkého kolonizačního procesu. Díky soustavné archeologické památkové péči na území historického jádra města můžeme v jeho jihovýchodní části vyznačit samostatný opevněný areál, jemuž dodnes dominuje románská věž sv. Ducha. Tento v půdorysu města dodnes částečně patrný urbanistický celek byl rozpoznán v 80. letech 20. století (Bláha - Konečný 1985). V rámci záchranných archeologických výzkumů se daří získávat nové informace o jeho vývoji a vztazích vůči později založenému městu. Náš příspěvek přináší zhodnocení novějších výzkumů, prováděných v posledních deseti letech a navazuje na starší výzkumy Josefa Bláhy, Lubomíra Konečného, Rudolfa Procházky a Richarda Zatloukala.

Stavbu dvorce s mohutnou věží na vyvýšeném místě, kterým dnes prochází Palackého ulice, je třeba posuzovat v širším kontextu procesu osídlování telčské kotliny. Ojedinelé nálezy pravěkých artefaktů zatím nedovolují prokázat trvalé osídlení v této době.¹ Počátky jejího osídlení jsou s největší pravděpodobností spojeny až s vrcholněstředověkou kolonizací. Pro rozpoznání tzv. předlokačních sídlišť, míst s doložitelným osídlením nejpozději ve 13. století, jsou klíčové nálezy stop po stavebních aktivitách, jako například sídlištních jámách, mazanici, dřevěných a kamenných konstrukcích, nebo nálezy většího množství keramického kuchyňského odpadu, který vykazuje stejný charakter výroby a použitého materiálu.

Vzhledem k absenci spolehlivých absolutních dat zůstává zatím hlavní datovací pomůckou užitková kuchyňská hrnčina.² Byla vyráběna pravděpodobně přímo na místě nebo v blízkém okolí Telče z jílovité hlíny s obsahem malých kamínků a velkého množství tuhy, přičemž příměs mletého grafitu přidávaného do keramického těsta je hlavním znakem keramického zboží vyráběného převážně ve 13. století s tím, že její užívání nemůžeme zatím vyloučit ani v první polovině 14. století.³ V keramické skupině nachází-

1 Pravěké a raněstředověké nálezy shrnul ve své diplomové práci Josef Bláha (Bláha 1968, 30 - 73).

2 Dosavadní archeologické výzkumy nepřinesly zatím možnost absolutního datování například pomocí mincí nebo dendrochronologie.

3 Tento typ běžné užitkové keramiky s vysokým obsahem tuhy v keramickém těstě, datovaný například mincemi do období kolem roku 1250, nacházíme jak ve vesnickém, tak městském prostředí v celé oblasti centrální do období kolem roku 1250, nacházíme například ve Starých Horách u Jihlavy: Zimola 2004, 53, obr. 1; Hrubý - Jaroš Českomoravské vrchoviny (srov. například nálezy ze Starých Hor u Jihlavy: Hrubý - Malý - Miličský 2007, 95 - 97, - Kočár - Malý - Mihályiová - Miličský - Zimola, 212, obr. 30; nebo z Jihlavy: Hrubý - Malý - Miličský 2007, 95 - 97, obr. 28 - 30). Zatímco keramické výrobky 13. století jsou převážně vypalovány oxidačně, v produkci 14. století již převažují výrobky vypalované redukčním způsobem. V keramickém těstě se ve větší míře objevuje slída a menší množství tuhy, převažují ovalené okraje hrnců.

Důležité poznatky přineslo sledování výkopových prací v ploše náměstí Zachariáše z Hradce v letech 1992 - 1994 a 2005 - 2006.⁷ Pro vymezení sídliště je podstatný fakt, že nálezy ze 13. století byly odkryty v horní jihovýchodní části náměstí (srov. Procházka - Doležel 2001, 37, obr. 6), zatímco v jeho

- 4 Je zajímavé, že na rozdíl od jiných nálezových souborů keramiky získaných během výzkumů v centrální části Českomoravské vrchoviny, v telčských nálezech zcela chybí konvice se třmenovým uchem, která byla později vystřídána džbány.
- 5 Keramická produkce je na základě profilace většiny okrajů hrnců a výzdoby datovatelná do 1. poloviny 13. století s tím, že užití výzdobného prvku v podobě vícenásobných vlnic na vnějším okraji může dobu výroby nádob posunout do mladohradištního období, zřejmě do 2. poloviny 12. století. K přesnějšímu datování nálezu bude potřeba v budoucnu získat absolutní data.
- 6 Kuchyňská a stolní keramika běžně užívaná ve 2. polovině 15. - 16. století se vyznačuje užitím jemného materiálu bez příměsí tuhy a slídy. Byla vytáčena na rychle rotujícím kruhu, dna nádob jsou odříznutá. Z hlediska typologie a výzdoby jsou charakteristické vodorovně vytažené okraje (obr. 6: 8 - 10, 12) a vytlačovaný pás odstínů.
- 7 V letech 1992 - 1993 byly sledovány výkopy pro „plynifikaci Telče - I. etapa“, nálezové soubory jsou uloženy v Muzeu Vysočiny Jihlava - pobočka Telč, přír. č. 201/96 spolu s nálezovou zprávou (Procházka, R. - Zatloukal, R. 1993: Nálezová zpráva. Telč 1992 - 1993. Plynifikace I. etapa, uložená v archivu NZ v MVJ pod č. 21). Pokračování následovalo v letech 1993 - 1994 „plynifikací - II. etapy“, přír. č. 202/96, Procházka, R. 1994: Nálezová zpráva. Telč 1993 - 1994. Plynifikace II. etapa, uložená v archivu NZ v MVJ pod č. 22. V rámci rekonstrukce náměstí byly v roce 2006 sledovány výkopy pro inženýrské sítě a skrytá plocha vozovky, nálezy ulož. pod přír. č. Te-15/2006, Vokáč, M. - Zimola, D. 2006: Rekonstrukce komunikací zpřístupňujících Náměstí Zachariáše z Hradce. Nálezová zpráva č. 43-06, uložená v archivu NZ v MVJ pod č. 224.

můžeme datovat do 13. století (obr.: 4).¹² Na základě rekonstrukce komunikační sítě rozlišuje Josef Bláha s Lubomírem Konečným dvě osídlené polohy, jednu na tzv. Telečské stezce (II.) a druhou nedaleko od ní jižním směrem (III.). Vzhledem k podobnému charakteru artefaktů a okolnosti, že místa nálezů nejsou od sebe příliš vzdálena, zůstává otázkou, zda nemáme ve 13. století v tomto prostoru co do činění pouze s jednou rozsáhlejší vsí, dnes z větší části zatopenou Staroměstským rybníkem.¹³

Obraťme nyní pozornost na malé návrší, které se nachází v jihovýchodní části města nad Náměstím Zachariáše z Hradce. Neorganické uspořádání zástavby kolem kostela sv. Ducha a především existence mohutné kamenné věže přitahovala pozornost telčských historiků již v 19. století. Většina názorů na vznik a vývoj prostoru operuje s představou o stavbě strážné věže zakomponované do obranného systému města. Zároveň je hypoteticky v blízkosti věže předpokládána opevněná tvrz nebo hrad stojící rovněž v hradbách.¹⁴ Teprve Václav Richter přišel s myšlenkou vzniku samostatného zeměpanského dvorce (Richter 1941, nestr.). Pro vymezení polohy a rámcovou dataci románského dvorce můžeme v současné době využít výsledky stavebněhistorických průzkumů¹⁵ a stratifikované archeologické nálezy získané výzkumy v okolí věže sv. Ducha.¹⁶

Výzkumy Muzea Vysočiny Jihlava prováděné v okolí věže byly zahájeny v roce 1998 zjišťovací sondou ve dvorním traktu domu č. 31 na Náměstí Zachariáše z Hradce a pokračovaly v letech 2005 - 2008 se zaměřením na dokumentaci archeologických situací v intencích tzv. záchranných archeologických výzkumů. Protože se jedná o dodnes hustě osídlený prostor, není možné provádět rozsáhlé plošné odkryvy. Výzkumy, o něž se můžeme opřít, měly víceméně sondážní charakter, a proto bude nutné jejich výsledky dále ověřovat.

První zjištěná část opevnění se nachází na dvorku domu č. 31. Jedná se o příkop vytesaný v rulovém podloží, zakončený plochým dnem a vyplněný zvodnělou humózní výplní, která dovoluje předpokládat původní naplnění příkopu vodou (obr. 18). Pro jeho dataci je podstatný nejstarší kulturní horizont, který vznikl v těsné blízkosti obou okrajů příkopu přímo na zvětřalém rulovém podloží (obr. 19, k. 105). Obsahoval výlučně keramiku zařaditelnou do 13. - 1. poloviny 14. století (srov. Zimola 2000, 13 - 15, obr. 7 - 9), která byla v malém množství splachována na dno výkopu do vrstev č. 124 - 125 tvořících spodní část bahnitých usazenin. V nich bylo kromě keramických zlomků nalezeno větší množství kostí domácích zvířat a kůže z oděvu. Příkop byl tedy zanášen kuchyňským odpadem nejpozději ve 14. století, resp. na počátku 15. století. V této době jeho funkce jako obranného prvku definitivně končí. Ve svrchní části výplně příkopu (k. 121 - 123) byly jen sporadicky nacházeny zlomky keramické produkce 13. - 15. století spolu s opracovaným kulánem a žulovým architektonickým fragmentem. Výplň příkopu překrývaly mohutné planýrovací vrstvy (k. 102 a 113) s nálezy keramiky 13. - 16. století.¹⁷ Nad nimi se nacházela novověká navážka (k. 108 - 112) a vše překrývá novodobá povrchová vrstva (obr.: 19, k. 100).

12 Hrnčina se vyznačuje typickým velkým množstvím tuhy v keramickém těstě, profilovanými vně vyhnutými okraji (obr. 4: 7 - 11) a výzdobou v podobě ryté vlnice (obr. 4: 11). Nálezy byly získány při stavbě domu s pečovatelskou službou - penzionu v ulici Špitální na Starém Městě, kde výkopové práce narušily objekt, který obsahoval části okrajů hrnců minimálně z osmi jedinců, zvonovitou poklicí s terčovitým úchytem, výdutě a dna nádob s podsýpkou. Kromě tohoto nálezového souboru máme ze stejné lokality k dispozici dva okraje a jednu výdut' ze 14. - 15. století. Nálezy jsou uloženy v Muzeu Vysočiny Jihlava - pobočka Telč spolu s nálezovou zprávou: Zatloukal, R. 1994: Nálezová zpráva. Telč, ul. Špitální, ulož. v archivu NZ v MVJ pod č. 23.

13 Existenci osídlení ze starších fází středověku nepotvrdily ani novější výzkumy při sledování výkopů v okolních ulicích Křížova, Luční a Mlýnská (Zimola, D. 2005: Zpráva o archeologické akci. Telč, ul. Křížova a Luční, rekonstrukce sítě NN, NZ č. 24-05, ulož. v archivu MVJ pod č. 176; Zimola, D. 2008: Zpráva o archeologické akci. Telč, kanalizace ul. Úzká, Krátká a Mlýnská, NZ č. 154-08, ulož. v archivu MVJ).

14 Není účelem příspěvku rozebírat jednotlivé názory, proto odkazujeme na jejich shrnutí v práci Josefa Rampuly: Pověsti a názory o vzniku a vývoji Telče v nejstarší době, In: Dějiny Telče v díle místních historiků. J. Kypta, J. Beringer, J. Janoušek, J. Rampula, ed. Miloš F. Drdácý. Telč 2004, s. III - 9 - III - 10.

15 Výsledky stavebněhistorického bádání naposledy shrnuli Josef Bláha s Lubomírem Konečným. Na základě analýzy pozdněrománských stavebních prvků získaných při opravách věže ji datují do 2. čtvrtiny 13. století. Jako pozdněrománské byly vyhodnoceny i opracované kamenné články pocházející patrně z jižní stěny kostela spojeného na východní straně s věží (Bláha - Konečný 2005, 128 - 129).

16 Jedná se o sondáž prováděnou v interiéru věže, ve vozovce v Palackého ulici a v rámci parcel domů č. 28 v Palackého ulici a č. 31 na Náměstí Zachariáše z Hradce v letech 1977, 1989, 1991, 2005, 2006 (Bláha - Konečný, 1985, 2005; Zimola 2000; Vokáč - Zimola 2005, 2006a, 2006b).

17 Ze souboru keramických nálezů zvlášť výrazně vystupuje část okraje masivní zásobnice vypálené oxidačním způsobem, jejíž užívání lze vřít do 13. - 14. století (inv. č. 113/5).

Pokračování příkopu bylo ověřeno sondáží jihozápadní strany Palackého ulice před vchodem do domu č. 26, dnešní vchod do restaurace „U Pětileté růže“ (obr. 14), v roce 2006. Zde se podařilo rozpoznat pokles komunikačních vrstev (obr.: 10, k. 101, 107A, 107B a 110), které vznikaly po skončení funkce příkopu.¹⁸ Jeho výplň ve spodní části námi sledovaného výkopu obsahovala větší množství kuchyňského odpadu, především kostí domácích zvířat. Svrchní partii výplně představovala planýrovací vrstva č. 108A, v níž byla nalezena kromě železných předmětů, strusky a střešní krytiny i užitková hrnčičina náležející svým charakterem v menší míře 13. - 14. (obr. 7: 7 - 11), převážně pak 15. století (obr. 7: 1 - 6, 12 - 15).¹⁹ Vrstva byla dokumentována prakticky v celé šířce pravděpodobného průřezu objektem (obr. 10, tečkovaně) a je rozhodující pro datování definitivního zániku příkopu. V hloubce 70 cm pod současným povrchem ulice jsme zachytili kamennou destrukci č. 905, která svou výškou odpovídá kamenné zdi č. 902, jež se nachází na protilehlé straně sondy 1 (profil 1 - 2) v blízkosti věže (obr. 16).

Jedná se o pravděpodobně kamennou základovou zeď odkrytou v hloubce 70 - 80 cm pod současným povrchem vozovky, jež probíhala paralelně s delší osou sondy v délce 15 m přímo naproti věži kostela sv. Ducha na západním okraji vozovky. Zjevně nerespektuje uliční čáru Palackého ulice (obr. 3, 16). Tvořily ji lomové kameny o průměrné velikosti 15 cm, které byly místy zřetelně vyskládány kolmo k podloží. Zeď měla v zachovalých místech šířku 90 - 100 cm a kryla ji kulturní vrstva (k. 108) s nálezy keramických zlomků ze 13. - 1. poloviny 14. století (obr. 8: 1, 2, 7 - 9, 12, 15).²⁰ Mezi kameny zdi a v nadložní vrstvě č. 108 byly nalezeny kusy vápenné malty se zahrazenými plochami, dokládající omítnutí stěn budovy. Většina kusů malty byla po přepálení zbarvena do narůžovělé barvy, stavba tedy pravděpodobně zanikla požárem. Z technických důvodů se nepodařilo sledovat celý profil zdi, zřejmě je však postavena přímo na skalním podloží, které bylo zachyceno v hloubce 80 cm ve výkopu pro kanalizaci v roce 2005 jen asi 1 m severně od zdi č. 902. Podobné jsou i kontexty č. 904 a 905 odhalené v sondě 1 v roce 2006 (srov. Vokáč - Zimola 2006a, obr. 10, Pl. I, sonda 1). Jedná se o kamenné destrukce pravděpodobně navazující na zeď č. 902, které jsou dnes bohužel od sebe vzájemně oddělené recentními výkopy pro dešťové svody. Pro úplnost je třeba konstatovat, že rozsah výzkumu neumožnil prozkoumat celou nálezovou situaci a jasně tak potvrdit souvislost všech tří kontextů. Nicméně vzhledem ke stejné výšce uložení a skladbě kamene, jakož i stejným typům keramiky, která byla nalezena těsně nad kameny (obr. 8: 1 - 5, 8 - 12), se domníváme, že jde o jednu stavbu. Vzhledem k absenci nálezů 15. století ve vrstvě č. 108, která překrývala kontext č. 902, lze zánik objektu datovat nejpozději do 1. poloviny 15. století. Důležitý je poznatek o částečném překrytí příkopu destrukcí č. 905 v úrovni 70 cm pod povrchem. Nad ní se vytvořila planýrka č. 108A, která v 15. století překryla příkop i část destrukce č. 905 (obr. 10). Postupné zanášení příkopu tak lze datovat do 14. - 1. poloviny 15. století.²¹

Na základě výzkumu z roku 1998 se můžeme pokusit o rekonstrukci obrysů stěn a dna, nepochybně také zasekaných do skalního podloží (obr. 10, tečkovaně). Terén byl i v případě Palackého ulice navršen vlivem antropogenních aktivit nad okraj příkopu přibližně o 1 - 1,2 m na současnou úroveň. Stěny příkopu jsou v této hloubce jen obtížně rozpoznatelné, a proto se domníváme, že obdobný objekt

¹⁸ V době závěru ukládání vrstvy č. 107A nebo při druhotném porušení její svrchní partie se sem dostal i měděný polský třígroš z roku 1794 (avers: III GROSSI POL. 1794, revers v opisu: MONET.AER.EXERCIT.CAES. REG.).

¹⁹ Nálezů první skupiny (13. - 14. stol.) je méně a dostaly se do vrstev při zasypávání příkopu a vyrovnávání terénu. Zlomky pochází z hrncovitých nádob zhotovených z keramického těsta s přísadou písčitého či jemně slídového a jemně grafitového ostřiva, dva kusy jsou ze silně grafitových zásobnic. Nádobky byly vypalovány v oxidačním i redukčním prostředí. Okraje jsou ven vyhnuté, mírně zesílené a šikmo i svisle hraněné, případně ven vyhnuté a zaoblené. Jeden okraj je ve tvaru typického okruží se svazkem obvodových žlábků. Mladší nálezy druhé skupiny (15. stol.) jsou početnější a souvisí s přeměnou prohlubně v místě příkopu na komunikační prostor ulice. Keramiku lze označit za tvrdě vypálenou v redukčním prostředí a kvalitně vyrobenou. Je spíše tenkostěnná, pouze zlomek grafitové zásobnice s engobou je silnostěnný. Do stejného období náleží i zlomek reliéfně zdobeného kachle vyrobeného z šedého keramického těsta.

²⁰ Keramika byla zhotovena v naprosté většině z jílovité hmoty s příměsí jemného grafitu, slídy a písku se stopami po redukčním i oxidačním výpalu. Ven vyhnuté okraje jsou vzhůru vytažené a vně šikmo hraněné. Na výdutích nádob se objevila výzdoba pomocí obvodových žlábků. Nálezy keramiky doplňují železná „svorka“, dva železné hřeby, zlomek bronzového předmětu, uhlíky a zvířecí kosti.

²¹ Závěr by bylo vhodné při nejbližší příležitosti ověřit dalšími výzkumy.

dokumentovaný v předpokládané trase průběhu příkopu na protější straně ulice v roce 1992 je jeho pokračováním (srov. Procházka - Zatloukal 1993, s. 8 - 9, profily P16 a P17).²²

Na vnější straně příkopu směrem k náměstí se podařilo objevit spodní část vrstvy č. 112 vyplněné hlínou, kamením a velkým množstvím spáleného dřeva, které tvořilo shluky podobné kmenům stromů nebo menším kůlům (obr. 10). Jedná se o úzký pruh o šířce 40 - 50 cm zachycený v délce 1 m, který respektuje průběh příkopu - je s ním rovnoběžný. Z výplně byly získány fragmenty okrajů hrnců ze 13. - 1. poloviny 14. století (obr. 7: 7, 9).²³ Může se jednat o část základového žlabu pro dřevěnou palisádu, jež spolu s příkopem ohrazovala někdejší zeměpanský dvorec.

Zajímavé zjištění přinesly výkopy prováděné u příležitosti sanace vnitřní části hlavní hradby v dvorním traktu domu č. 28 v Palackého ulici (dnes restaurace U Marušky). Na dvou místech dokumentované souvrství, datované na základě větší přítomnosti zlomků keramických nádob do období 13., případně do 1. poloviny 14. století (obr. 9),²⁴ mělo stoupající tendenci směrem ke kamenné hradbě, která ho porušovala (obr. 11). Svrchní část souvrství tvořila spáleništní černošedá vrstva (k. 105), která dosedala v hloubce 70 - 80 cm pod povrchem dvora na mazanícovou kru č. 106. Pod ní následoval neporušený sled vrstev, který klesal směrem od městské hradby ke kostelu sv. Ducha, tedy opačným směrem, než je mírný sklon původního terénu. Sled vrstev je nelogický, měl by spíše klesat po mírném svahu dolů nebo být vodorovný k pozdější hradbě. Vrcholně středověké souvrství (k. 105, 106, 904, 109) mohlo v tomto případě kopírovat starší těleso sypaného valu (obr.: 11, k. 110) později zničeného stavbou mohutného kamenného opevnění (k. 111, 900, 901).²⁵

Z městské hradby (obr. 11, k. 900) byl odhalen vnitřní předzáklad o šířce 70 cm. Vlastní zeď o šířce 120 cm byla vystavěna z rulových bloků vyspárovaných úlomky cihel a spojovaných jílovitou maltou. Předzáklad byl složen z plochých desek pararuly, ojediněle granitu, o velikosti do 30 cm (obr. 15). V zásepu výkopu pro předzáklad se nacházely pouze dvě keramické výdutě z 15. století související s dobou výstavby či spíše přestavby hradby. Ve východní části plochu pokryla 30 cm mocná kamenná destrukce vzniklá planýrkou nadzemní části hradební zdi. Destrukce podobné kamenné zdi se nacházela 14 m jižně od věže kostela sv. Ducha v hloubce 50 cm pod povrchem vozovky v Palackého ulici v místech, kde se nacházela původní horní brána zbořená v 19. století.

Souvislost s věží sv. Ducha má pravděpodobně tenká vrstvička granitového písku č. 112 a 118 nalezená v Palackého ulici. V roce 2005 byla odkryta přímo v nejstarším pochozím horizontu datovatelném sporadickými nálezy keramiky do 13., nejpozději do 1. poloviny 14. století. Přírodní původ vrstvičky granitového písku, např. splachy, je možné vzhledem ke geologickému podloží (je tvořené rulou) vyloučit. Její nápadné situování v blízkosti věže postavené z granitových kvádrů nabízí následující interpretaci - jde o stopy po osekávání a obrušování polotovarů kvádrů kvůli jejich lepšímu usazení ve zdi věže. Vrstva, která byla později porušena základem kamenné hradby města, probíhala nejdále 12 metrů od věže, avšak jinde ve výkopu se neobjevila.

Pokusme se nyní o rekonstrukci zjištěného opevnění dvorce. Průběh příkopu v severní části okrsku a konfigurace terénu, který v jižní a jihozápadní části města klesá směrem ke Starému Městu, ukazuje na opevnění prostoru o přibližné velikosti 50 x 70 m kolem věže sv. Ducha (obr. 3). Prostor, který

22 V této souvislosti je zajímavý nález učiněný v k. 140, který je ztotožnitelný s k. 108 na protější straně (oba tvoří výplň příkopu s vazbou na svrchní komunikační vrstvy). Jedná se o stříbrný půlfenik Jana III. (1407 - 1443), který se do výplně dostal až po zániku funkce příkopu pravděpodobně v 15. století.

23 Nálezový soubor je v kontextu č. 112 zastoupen třemi zlomky keramických nádob s typickou profilací okrajů, které jsou vyrobeny z jemné jílovité hmoty s příměsí grafitu. Z dalších nálezů uvedme malé množství zvířecích kostí a dva neurčené plíšky z barevného kovu (podložka a zlomek mince?).

24 Ve vrstvě č. 105 bylo objeveno hojné množství uhlíků, přepálené kameny a kousky mazanice spolu se zlomky keramických nádob z hrnců, ojediněle i ze silnostěnných grafitových zásobnic, zvonovitých poklic a mís. Náslídy i jemně mletý grafit dodávající keramice „stříbřitý lesk“. Vzácně se na vnějším povrchu střepů uchovaly nebo obvodové žlábký a rýhy.

25 V souvislosti s možností existence staršího opevnění v místech stávajícího hradebního systému je třeba zmínit nález kulturního horizontu s obsahem artefaktů ze 13. - 14. století dokumentovaného na vnější straně časného příkopu. Vrstva č. 124, která tvoří výplň terénní deprese (nebo příkopu?), dosedá na rulové podloží vodovodního řadu v ulici Palackého. NZ č. 78-05, s. 9, obr. 11).

byl záměrně vybrán v nejvyšším bodě, pojme do svého opevnění všechny důležité stavby pro správu území, tedy věž, kostel, kamenný obytný dům i část cesty. K opevnění dvorce postačí jednoduchý val s dřevěnou palisádou nebo nízkou kamennou zdí na vnitřní straně, dále příkop, který je zahlouben 2 - 2,5 m do skály, a dřevěná palisáda z vnější strany. Opevnění o přibližně stejných rozměrech zahrnující románský kostel s předpokládanou profánní budovou můžeme najít např. na nedalekých lokalitách Čáslavice s kostelem sv. Martina, kde se dodnes zachovaly zbytky opevnění s vnitřní plochou 37 × 50 m. Podobné rozměry vnitřní plochy - 40 × 60 m - by měl mít například i dvorec s románskou rotundou sv. Jakuba v Jemnici nebo dvorec s kostelem a kamenným palácem v Přibyslavicích s plochou 50 × 70 m (Plaček 2001, 163, 512, obr. 21, 979).

V době výstavby plnohodnotného města ve 14. století dochází pravděpodobně k částečnému využití příkopu na jižní straně včleněním do budovaných kamenných fortifikací. Severní a severovýchodní úsek opevnění dvorce ztrácí svůj smysl a je postupně likvidován nebo se ztrácí pod nánosy odpadu. Pro menší rozlohu zeměpanského dvorce hovoří také intenzita, resp. absence nálezů ze 13. - 14. století. Zatímco všechny náleзовé soubory získané ve zhruba padesátimetrovém okolí věže obsahují nezanedbatelné množství keramické produkce 13. - 14. století, jižním směrem je nacházíme jen sporadicky.²⁶

Shrneme-li získané poznatky, můžeme vykreslit obraz osídlení malého regionu rozkládajícího se ve vzdálenosti 1 - 1,2 km kolem současné Telče. Kolonizační proces si lze představit jako postupný příchod nových osadníků do míst v nadmořské výšce kolem 520 m během 1. poloviny 13. století. Dostatek vody a existence starší Humpolecké cesty vedoucí od jihu podél Moravské Dyje vedly k trvalému osídlení prostoru, které narůstalo během celého 13. století. Kolem roku 1250 můžeme na Telčském potoce předpokládat jakousi „šňůru“ menších sídlišť, jimž dominuje opevněný dvorec s mohutnou kamennou věží. S největší pravděpodobností vzniká v první polovině 13. století na mírném návrší obehnaný příkopem a snad i valem. Opevnění dvora bylo později zčásti zakomponováno do kamenné fortifikace. V 15. století dochází k přestavbě dvorce na špitál, okolo kostela se rozrůstá hřbitov a v průběhu 15. - 17. století je prostor někdejšího okrsku pokryt kamennou zástavbou špitálních a měšťanských domů.

Prameny a literatura:

- Bláha, J. 1968: Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské (se zvláštním zřetelem k osídlení středověkému), díl I. - III. Rkp. Nepublikovaná diplomová práce, Ústav archeologie a muzeologie FF MU. Brno.
- Bláha, J. 1975: Nálezy při rekonstrukci zámku v Telči r. 1972, Přehled výzkumů 1974, s. 72, Tab. 66 - 67.
- Bláha, J. - Konečný, L. 1985: K nejstarší historii města Telče. Umělecko-historický sborník, 129 - 160.
- Bláha, J. - Konečný, L. 2005: K počátkům města Telče se zvláštním zřetelem k předlokačnímu dvorci s kostelem sv. Ducha. *Archaeologica historica* 30, 125 - 148.
- Dějiny Telče v díle místních historiků. J. Kypta, J. Beringer, J. Janoušek, J. Rampula, ed. Miloš F. Drdáký. Telč 2004.
- Hrubý, P. - Malý, K. - Milítký, J. 2007: K výrobě barevných kovů a stříbra v Jihlavě, In: *Archeologické výzkumy na Vysočině* 1/2007, s. 49 - 103.
- Hrubý, P. - Jaroš, Z. - Kočár, P. - Malý, K. - Mihályiová, J. - Milítký, J. - Zimola, D. 2006: Středověká hornická aglomerace na Starých Horách u Jihlavy. *Das mittelalterliche Bergbauzentrum in Staré Hory (Altenberg) bei Jihlava. Památky archeologické* XCVII, s. 171 - 264.
- Kos, P. - Bálek, M. 1999: Telč (okr. Jihlava). Ulický rybník, Přehled výzkumů 39 1995 - 1996, s. 462.
- Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Procházka, R. 1994: Nálezová zpráva. Telč 1993 - 1994. Plynofikace II. etapa, uloř. v archivu NZ v MVJ pod č. 22.
- Procházka, R. 1996: Sledování plynofikace Telče v r. 1992 (okr. Jihlava), Přehled výzkumů 1992, s. 72 - 73.
- Procházka, R. 1997: Telč (okr. Jihlava). Na Baště, Přehled výzkumů 1993 - 1994, s. 242.
- Procházka, R. - Doležel, J. 2001: Současný stav poznání počátků jihomoravských měst, Přehled výzkumů 42 (2000), s. 25 - 74.
- Procházka, R. - Zatloukal, R. 1993: Nálezová zpráva. Telč 1992 - 1993. Plynofikace I. etapa, uloř. v archivu NZ v MVJ pod č. 21.
- Richter, V. 1941: Středověká Telč. Praha, nestr.

²⁶ Srov. nálezy v Palackého ulici: Vokáč - Zimola 2005, 9, NM 2; Vokáč - Zimola 2006, 6, NM 3, nověji potom v ulici Krátká a Úzká, NZ v přípravě.

- Richter, V. 1953: K nejstarším dějinám Třeště, In: Časopis Společnosti přátel starožitností LXI, s. 7 - 37.
- Tiray, J. 1913: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Telecký okres. Brno.
- Vokáč, M. - Zimola, D. 2005: Telč, rekonstrukce vodovodního řadu v ulici Palackého. Nálezová zpráva č. 78-05, uložená v archivu NZ v MVJ pod č. 179.
- Vokáč, M. - Zimola, D. 2006a: Rekonstrukce komunikací zpřístupňujících Náměstí Zachariáše z Hradce. Nálezová zpráva č. 43-06, uložená v archivu NZ v MVJ pod č. 224.
- Vokáč, M. - Zimola, D. 2006b: Telč - „Palackého ulice čp. 28. Odvodnění dvora.“. Nálezová zpráva č. 212-06, uložená v archivu NZ v MVJ pod č. 205.
- Zatloukal, R. 1994: Nálezová zpráva. Telč, ul. Špitální, uložená v archivu NZ v MVJ pod č. 23.
- Zimola D. 2000: Archeologický výzkum domu č. 31 na náměstí Zachariáše z Hradce v Telči, Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských XII, s. 3 - 23.
- Zimola, D. 2001: Archeologický průzkum zámku, In: Telčské listy č. 5/2001, s. 13.
- Zimola, D. 2004: Nálezy keramiky ze Starých Hor u Jihlavy. In: Stříbrná Jihlava 2004. Seminář k dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině. Jihlava 17. 9. - 19. 9. 2004. Sborník příspěvků, s. 32 - 61. Muzeum Vysočiny Jihlava a další instituce.
- Zimola, D. 2005: Zpráva o archeologické akci. Telč, ul. Křížova a Luční, rekonstrukce sítě NN, NZ č. 24-05, uložená v archivu MVJ pod č. 176.
- Zimola, D. 2008: Zpráva o archeologické akci. Telč, kanalizace ul. Úzká, Krátká a Mlýnská, NZ č. 154-08, uložená v archivu MVJ.

Resume:

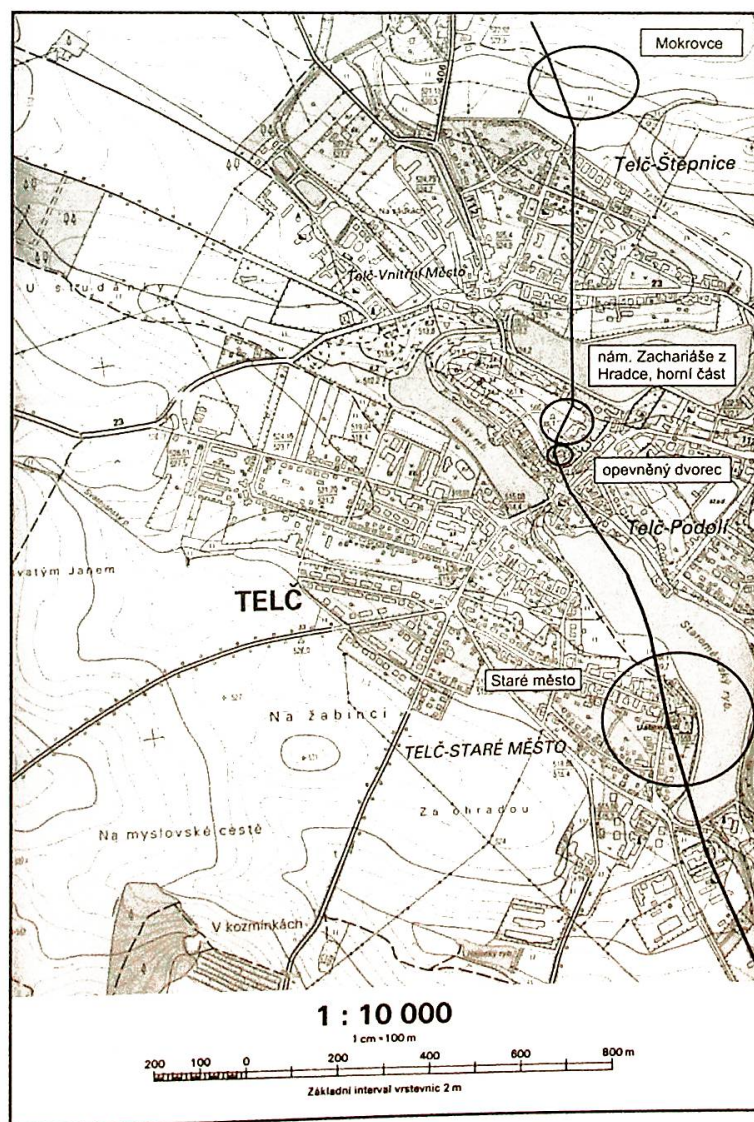
Thanks to the systematic preservation of archeological monuments in the historical centre of Telč, we are able to mark the independent fortified area in the southeast part of the town, with the dominant Romanesque Church of the Holy Spirit. The court with its large tower on the elevated point, through which Palackého street runs presently, has to be viewed in the wider context of the Telč hollow basin settlement process. Sporadic findings of prehistoric artefacts don't provide sufficient proof of permanent settlement in this period. The origins of settlement coincides with medieval colonization. For recognition of pre-located settlements, places with sustained settlement at latest in the 13 th century, evidence of building activity are crucial.

Typical utilitarian kitchen pots are the main facility for dating. They were made from clay containing little pebbles and a large amount of graphite. Places with concentration of this kind of pottery are located near the Telč creek and in the path of „Humpolec way“, which goes in the southeast direction from Humpolec through Kostelec, Třešť and Telč to Slavonice. The view at settled place in the path „Mokrovec“ appeared from north to the arrivers to the Telč hollow basin., it layed in altitude 518 metres. Next came the settlement in the south-east corner of the Zachariáš Square, which created foreland in the north border of courtyard (altitude 522 metres). The independent court with the dominating church of the Holy Spirit sitting at 523 metres above the sea level represented the third settled area. The other two settled areas, area II. and III: are situated along the stream of Telč creek in the location of the Old Town and Old town pond. There are then five localities, of which only the manor situated at the highest point of the research area was fortified.

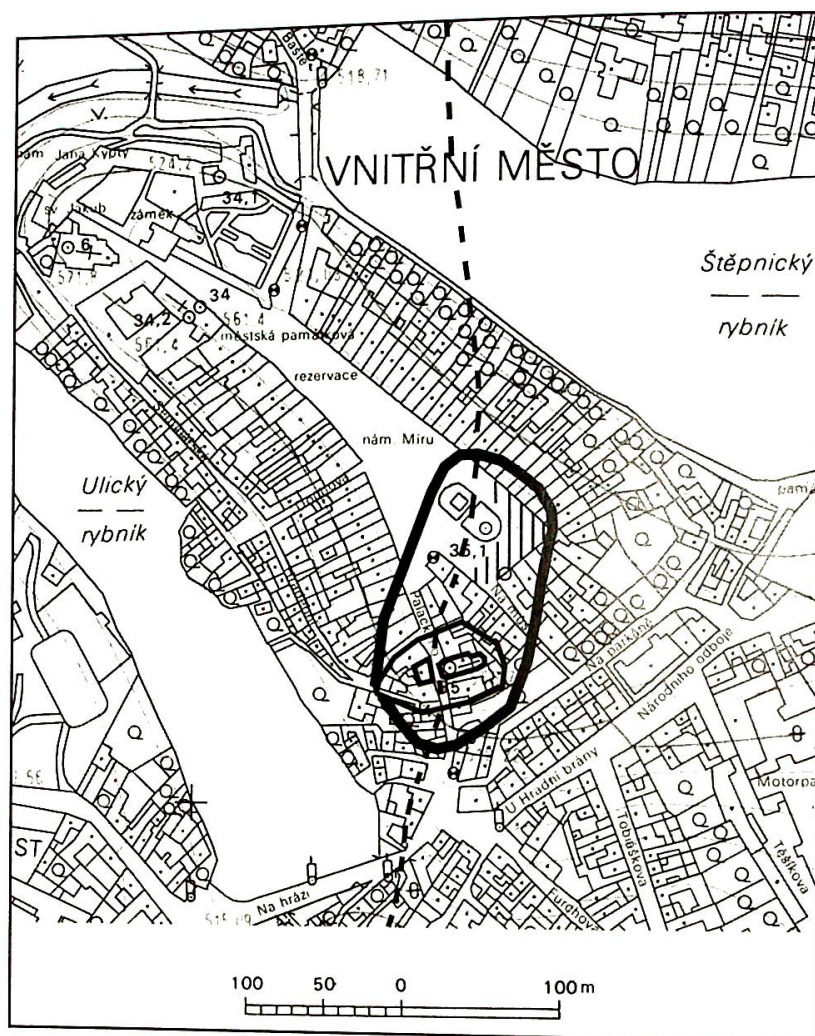
The eastern part of present day Zachariáš Square probably represents an independent settlement closely attached to the fortified court. The advantageous location on the hilltop at 522 m altitude also in the vicinity of the church tower predetermines it for the establishment of a market outside the fortified manor, where not enough space existed for this purpose. The court was fortified by a ditch, evidenced by research in the court of house No. 31 situated between the Holy Spirit tower and square. The ditch was carved out of gneiss subsoil with a flat bottom and became filled with saturated humic filling, which leads one to suspect it was originally filled with water. The oldest culture horizon, formed in close vicinity to both edges of the ditch, directly in disintegrated gneiss subsoil, is essential for dating the ditch. It contained only ceramics classifiable to the 13 th till the first half of the 14 th centuries. The ditch was clogged up by kitchen waste, at the latest, in the 14 th century, or in the beginning of the 15 th century. At this time its defensive function definitely ceased. The continuation of the ditch was verified by probing the south- west side of Palackého street in 2006, in front of entry to house No. 26, the present day entry to the restaurant „By The Quinquefoil Rose“. Excavations, occasioned by the sanitation of the main wall's inner part in the courtyard of the house No. 28 in Palackého street (the present day restaurant „By Maruška“), brought up interesting findings. Remains of middle medieval stratas were found, which probably reflect older fortification destroyed later by building of large stony fortification.

The course of the ditch in the north part of the researched area in terrain configuration, which in the south and southwest part of the town declines in the direction of the Old town, is indicative of a fortified area of approximately 50 x 70 metres around the Holy Spirit tower, which was chosen intentionally at the highest point. Included in its fortification are all important buildings for the territory administration, such as the tower, the church, the stony residential house and part of the road. A simple mound with wooden palisade or low stony wall in the inner part, then a ditch recessed 2 - 2,5 metres into the rock, and a wooden palisade in the outer part, were sufficient for the fortification of the court. During the development of the town in the 14 th century usage of the ditch occurred in the southern part, namely its integration into the constructed stone fortifications. The north and northeast part of the court fortification lost its purpose and slowly deteriorated or disappeared under refuse deposits.

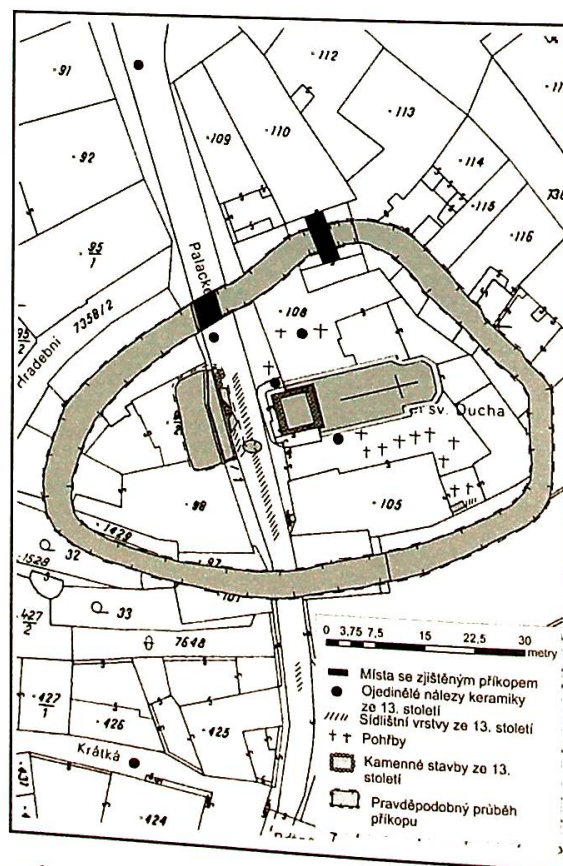
Summarizing the body of knowledge gained we can picture an image of a settlement of small area spreading about 1 - 1,2 km around present day Telč. The colonization process can be imagined as a gradual arrival of new settlers, during the first half of the 13 th century to areas of about 520 metres altitude. Sufficient water and the existence of Humpolec road leading to the south alongside the Moravian Dyje lent to permanent settlement of the territory which grew during the 13 th century. Around 1250 we can visualise a line of little settlements around the Telč creek, the dominant was fortified court with a large stony tower. It was most likely formed in the first half of the 13 th century on the hilltop surrounded by a ditch and maybe even by a mound. The fortification of the court was later partly integrated into the stone fortification. In the 15 th century the manor was transformed into a hospital and the cemetery enlarged around the church. Between the 15 - 17 th centuries the court was covered with the stone built-up area of the hospital and citizen's houses.

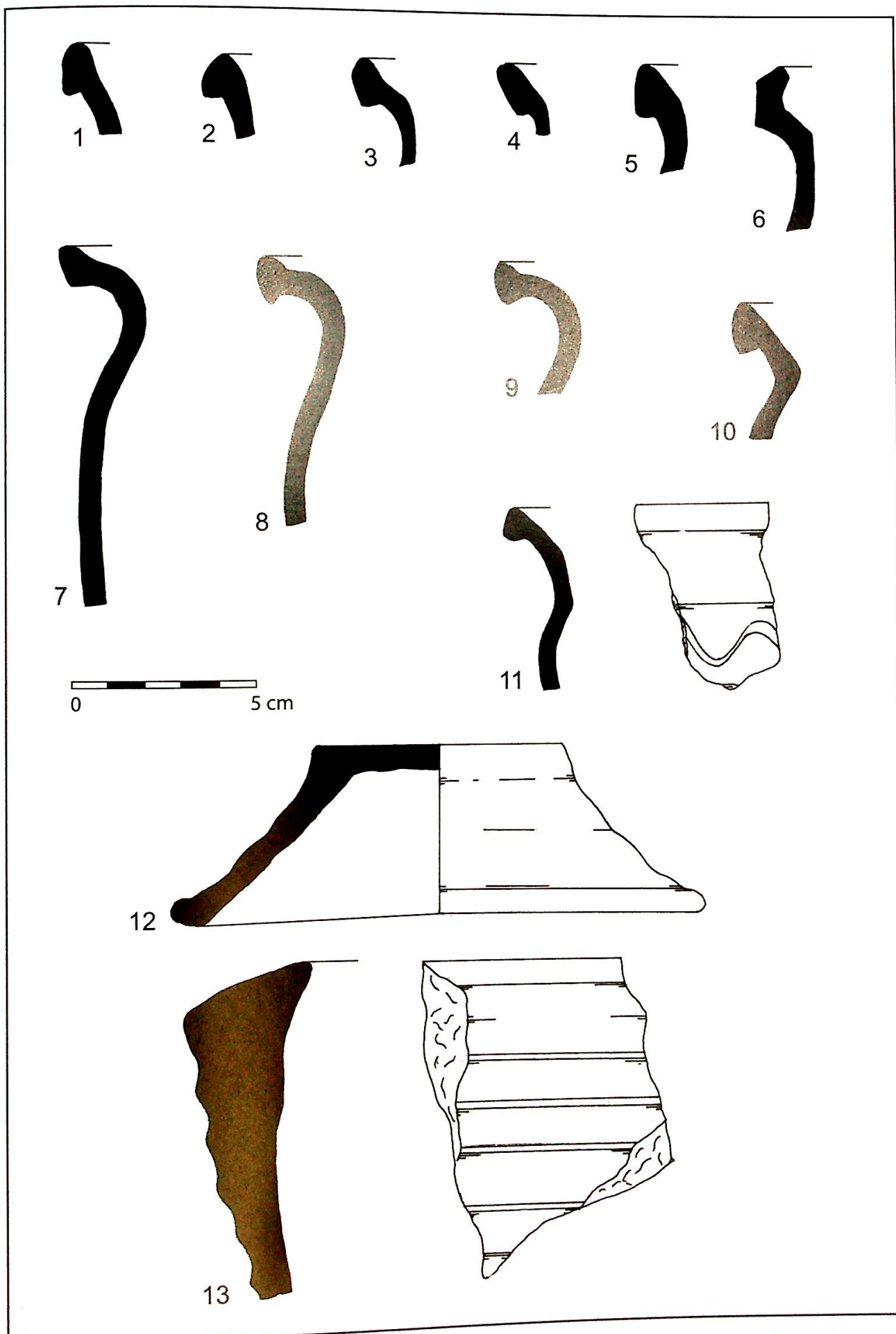
Obr. 1: Poloha lokalit s „předlokačním“ osídlením na Humpolecké cestě.

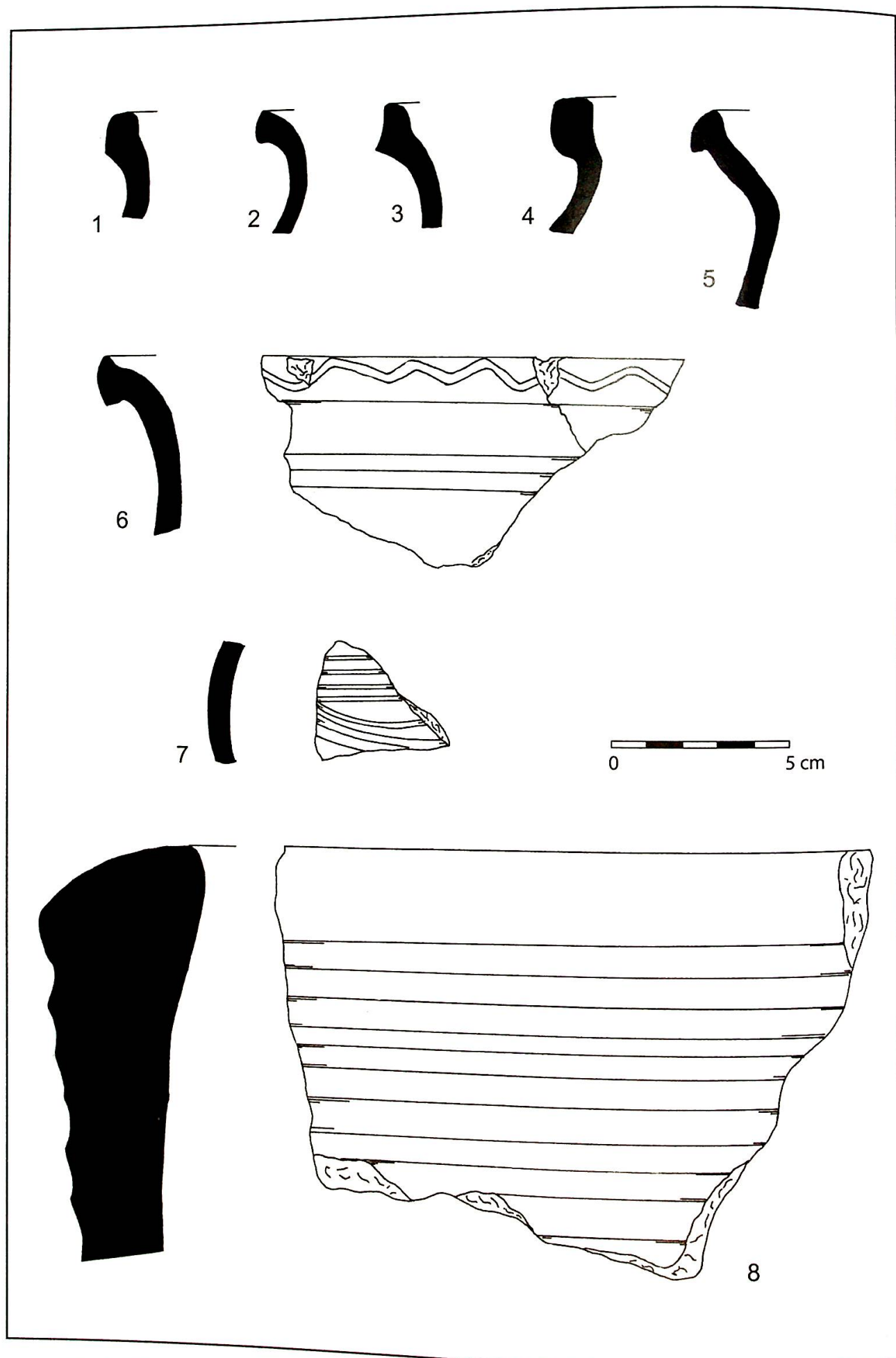
Obr. 2: Poloha dvorce a sídliště v jv. části Náměstí Zachariáše z Hradce.

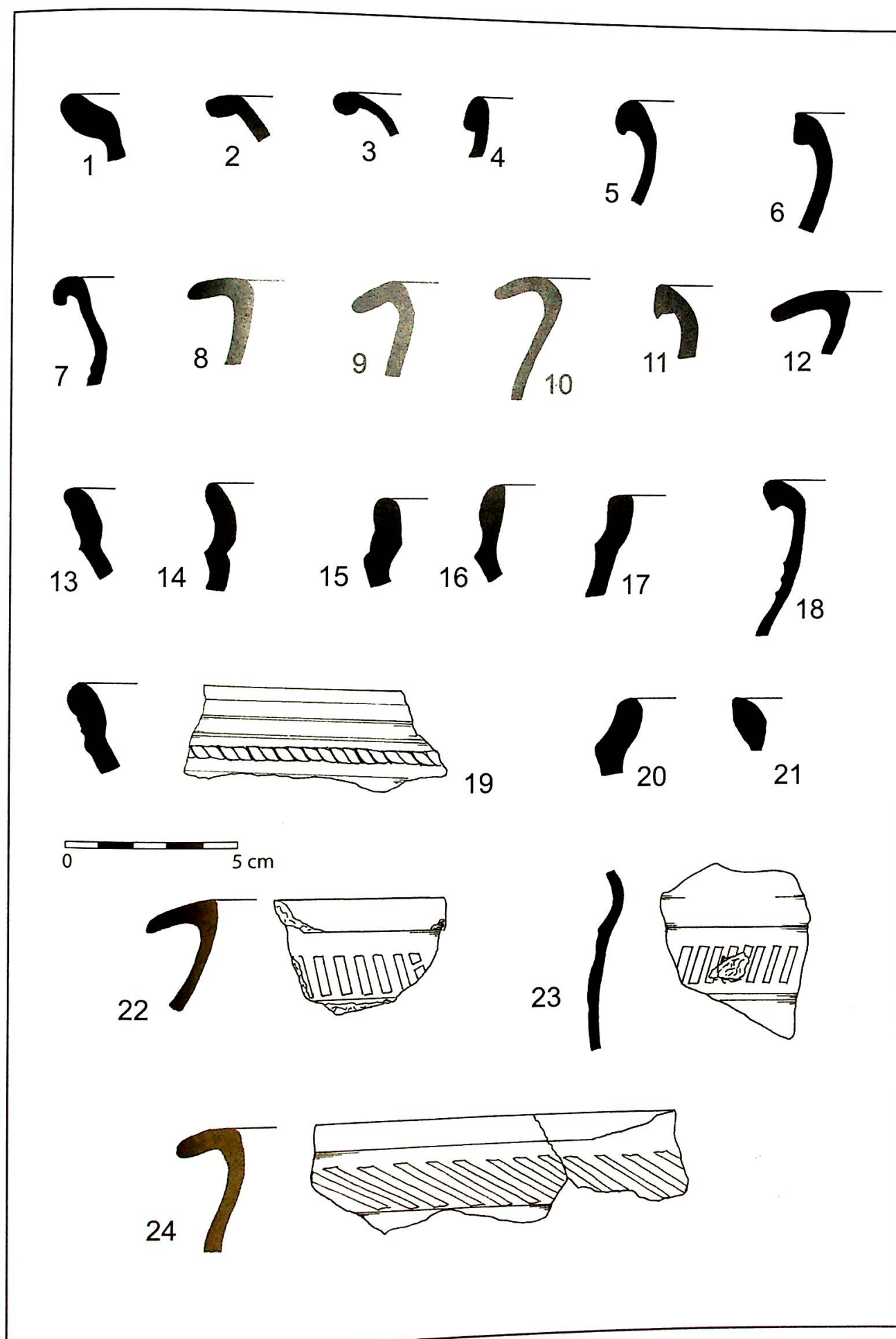
Obr. 3: Místa výzkumů v okolí věže sv. Ducha s vyznačením možného průběhu příkopu.

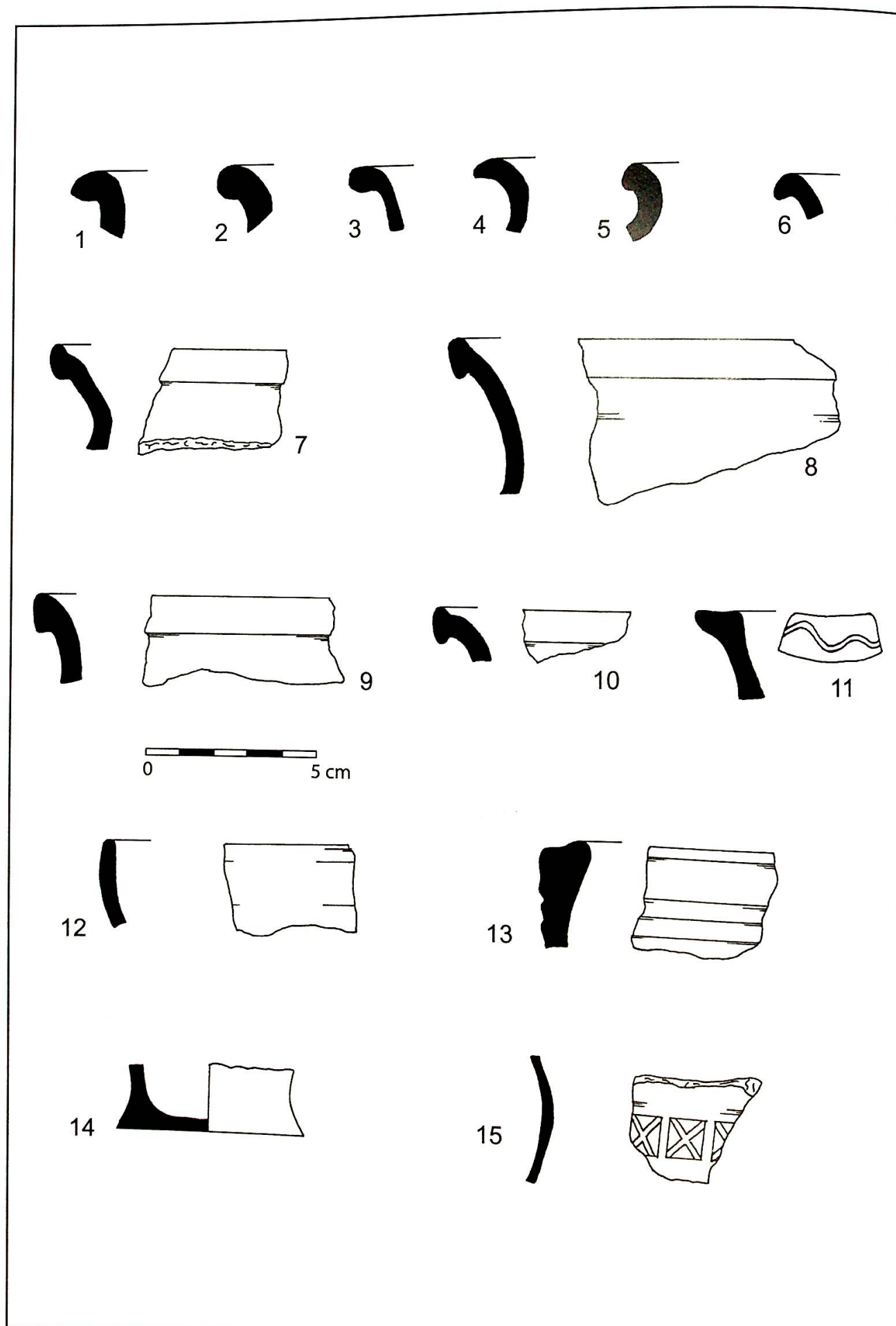
Obr. 4: Nálezy keramiky ze Starého Města, Špitální ulice (kreslila P. Fůrychová a P. Starůstková).

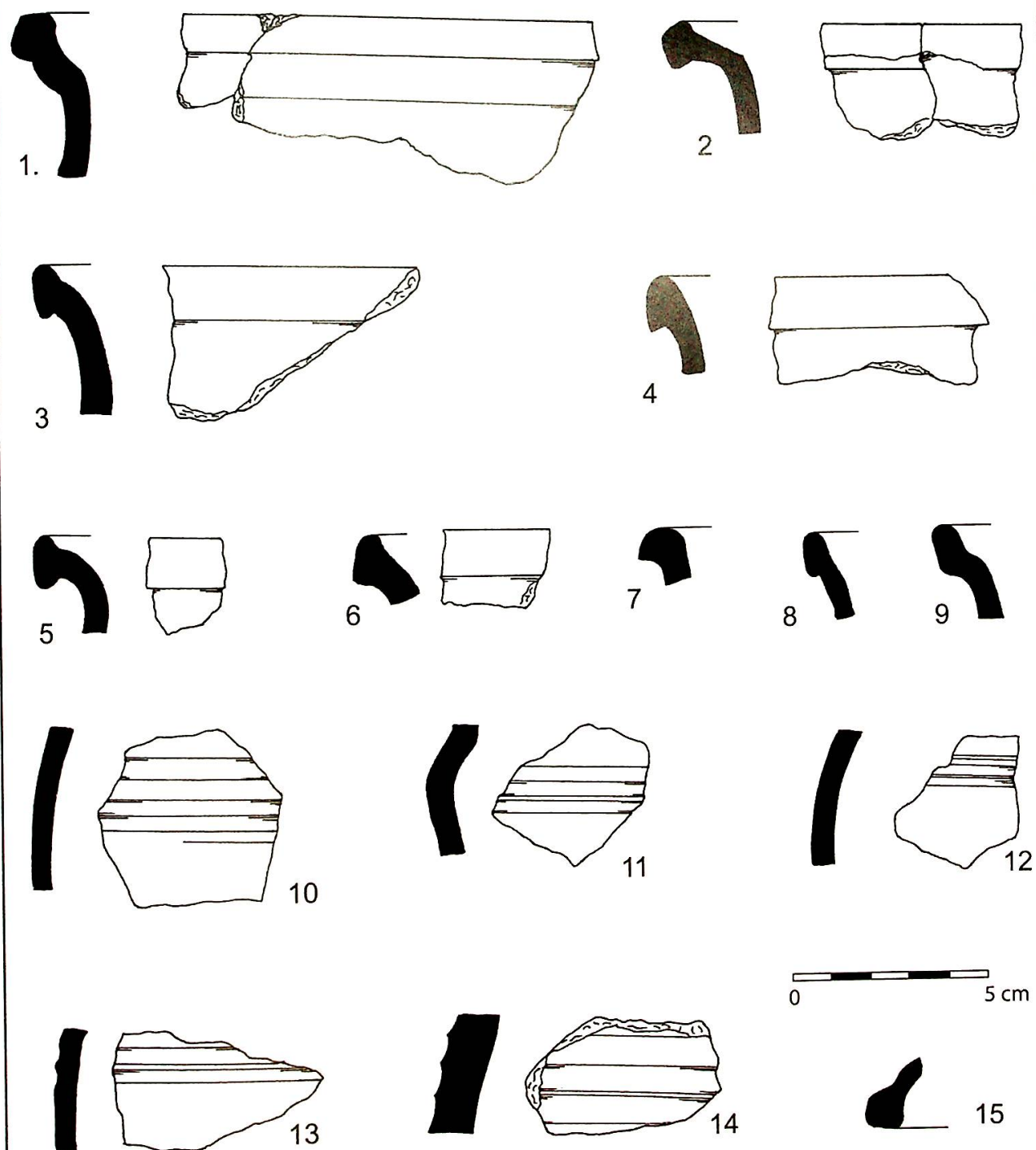
Obr. 5: Nálezy keramiky z jv. části Náměstí Zachariáše z H. (kreslila P. Fůrychová a P. Starůstková).

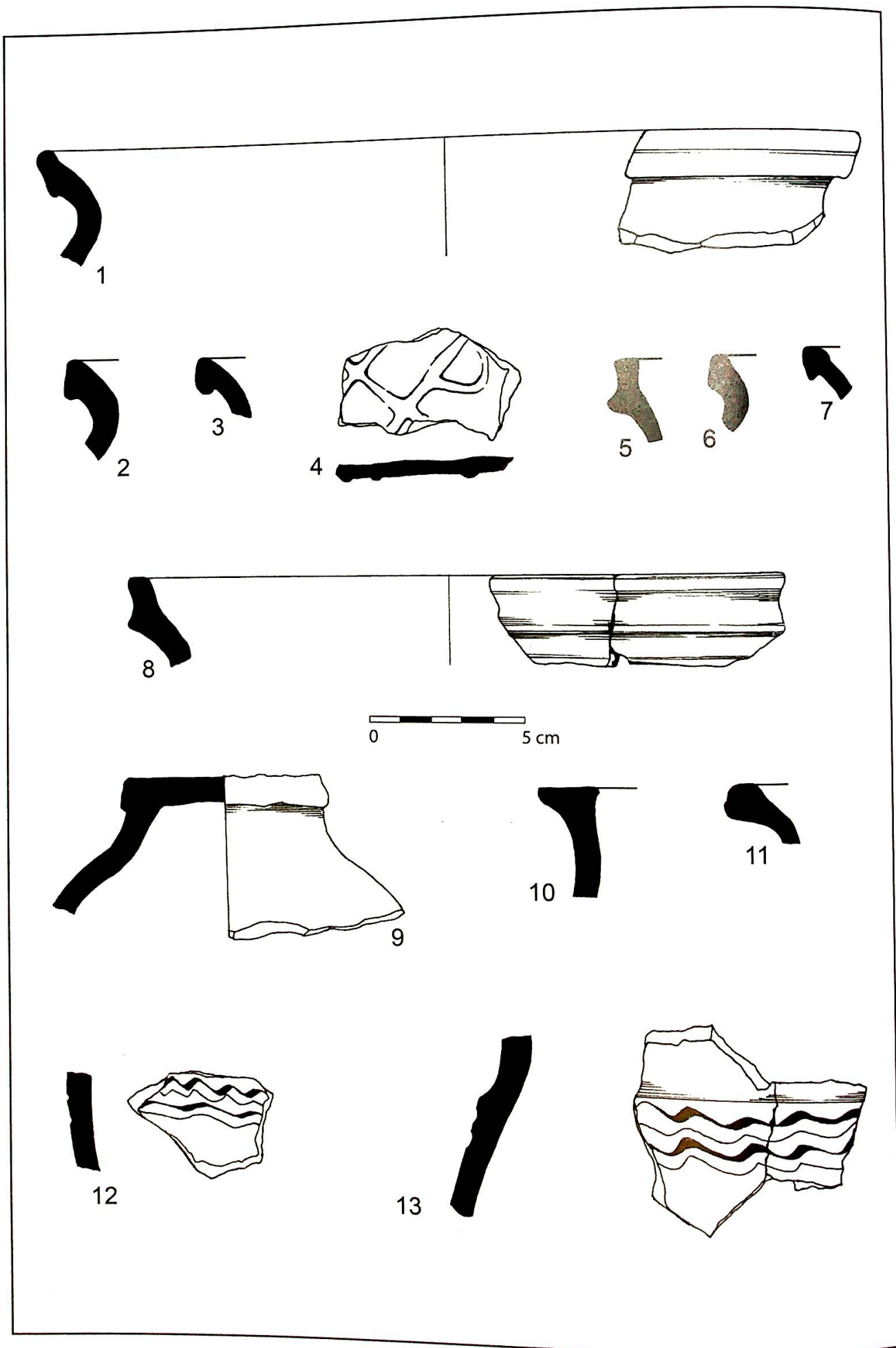
Obr. 6: Nálezy keramiky ze severozápadní části Náměstí Zachariáše z H. (kreslila P. Fůrychová a P. Starůstková).

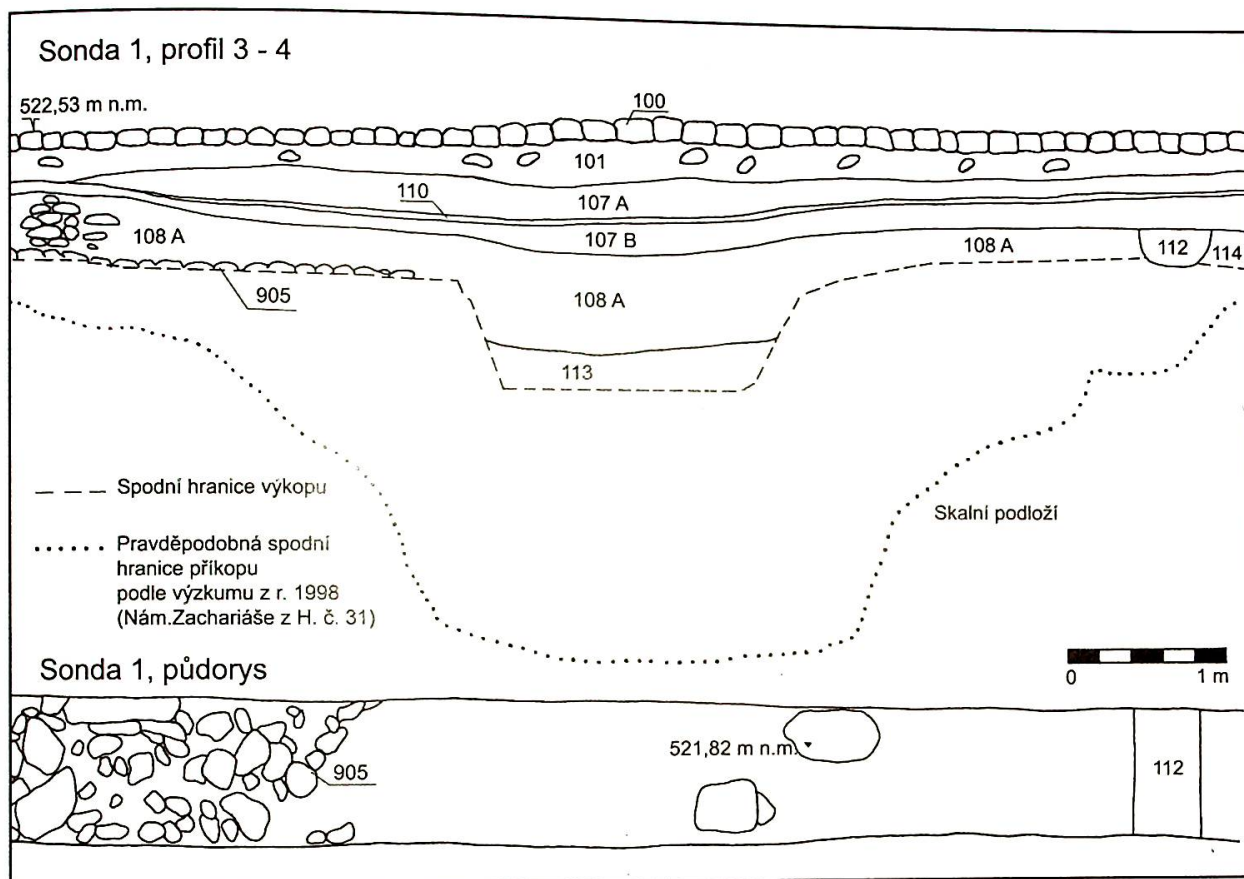
Obr. 7: Nálezy keramiky z Palackého ulice, sonda 1, profil 3 - 4 (kreslila P. Fůrychová a P. Starůstková).

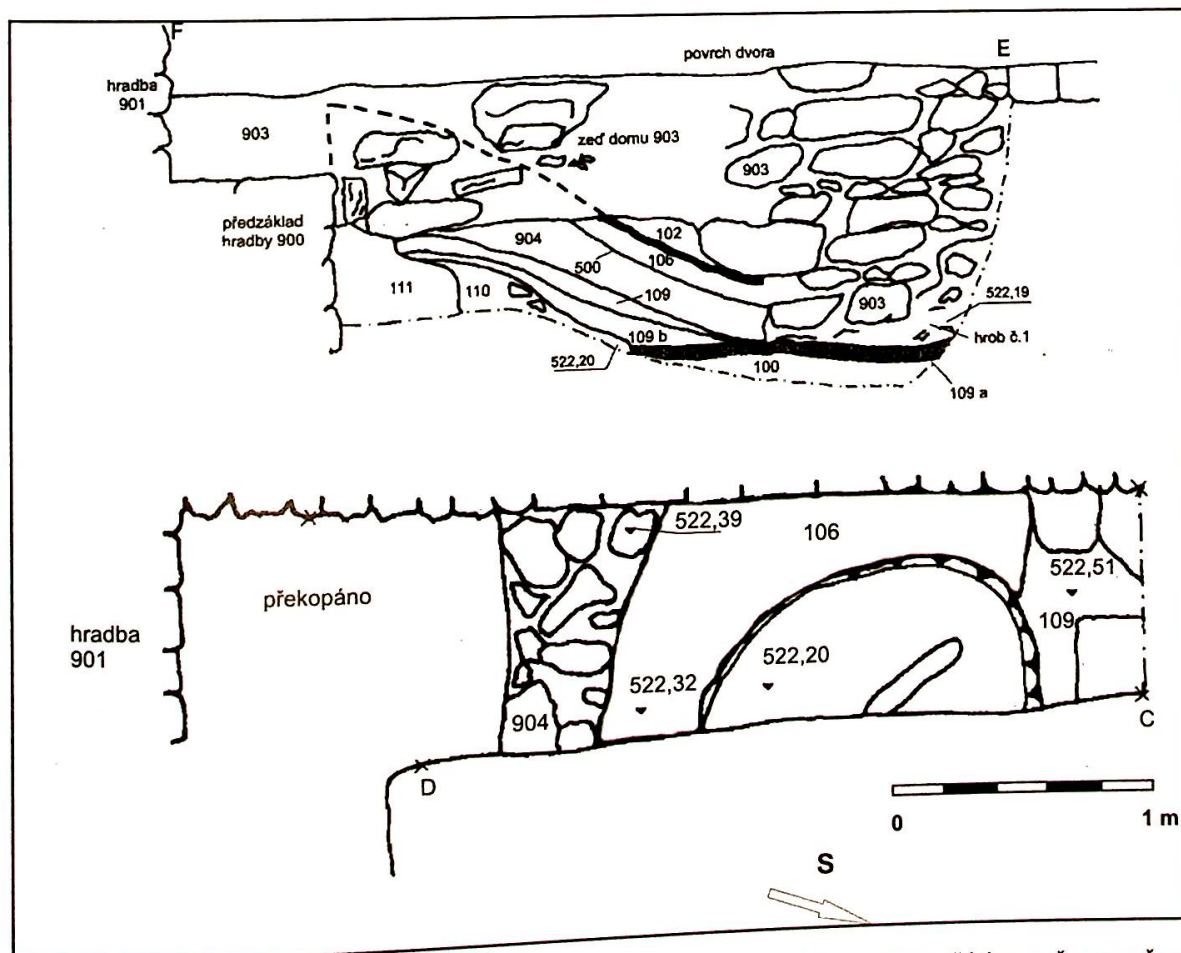
Obr. 8: Nálezy keramiky z Palackého ulice, sonda 1, profil 1 - 2 (kreslila P. Fůrychová a P. Starůstková).

Obr. 9: Nálezy z Palackého ulice - dvorní části domu č. 28 (kreslila P. Starůstková).

Obr. 10: Palackého ulice - před domem č. 26, sonda 1, profil 3 - 4.

Obr. 11: Palackého ul. č. 28, dvorní část, profil a půdorys sondy podél zadní zdi domu, čárkovaně naznačen možný průběh valu.

Obr. 12: Náměstí Zachariáše z Hradce, pohled od západu.

Obr. 13: Vyjeté koleje před domem č. 54 v jv. části Náměstí Zachariáše z Hradce.

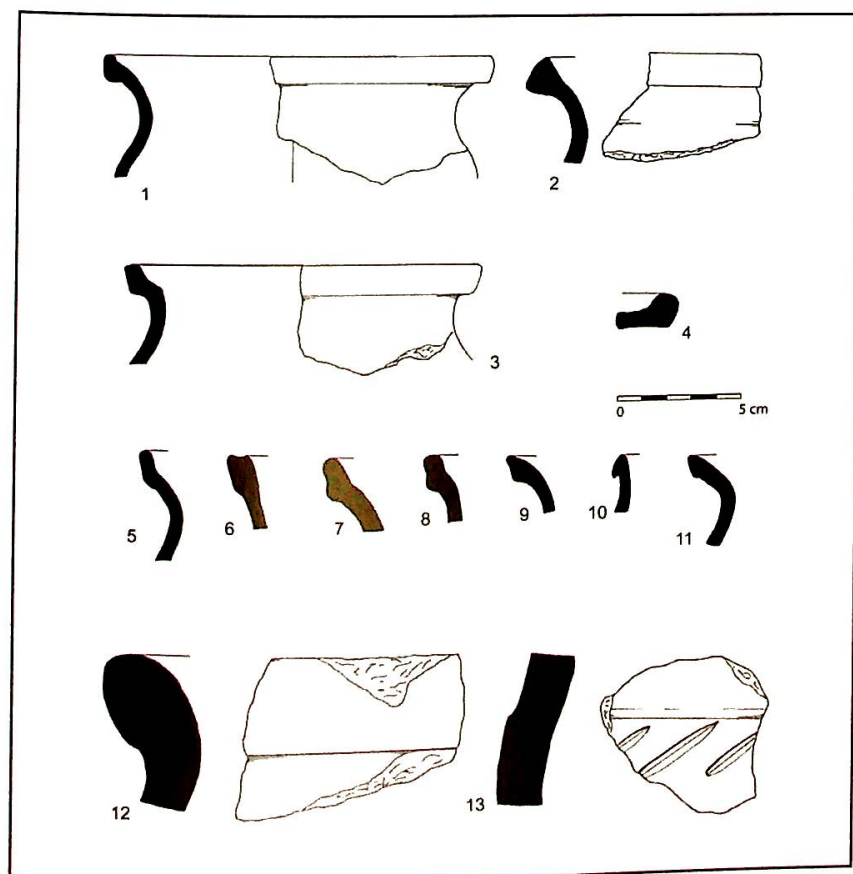
Obr. 14: Místo nálezu příkopu v Palackého ulici.

Obr. 15: Kamenná hradba s předzákladem, dvůr domu č. 28 v Palackého ulici.

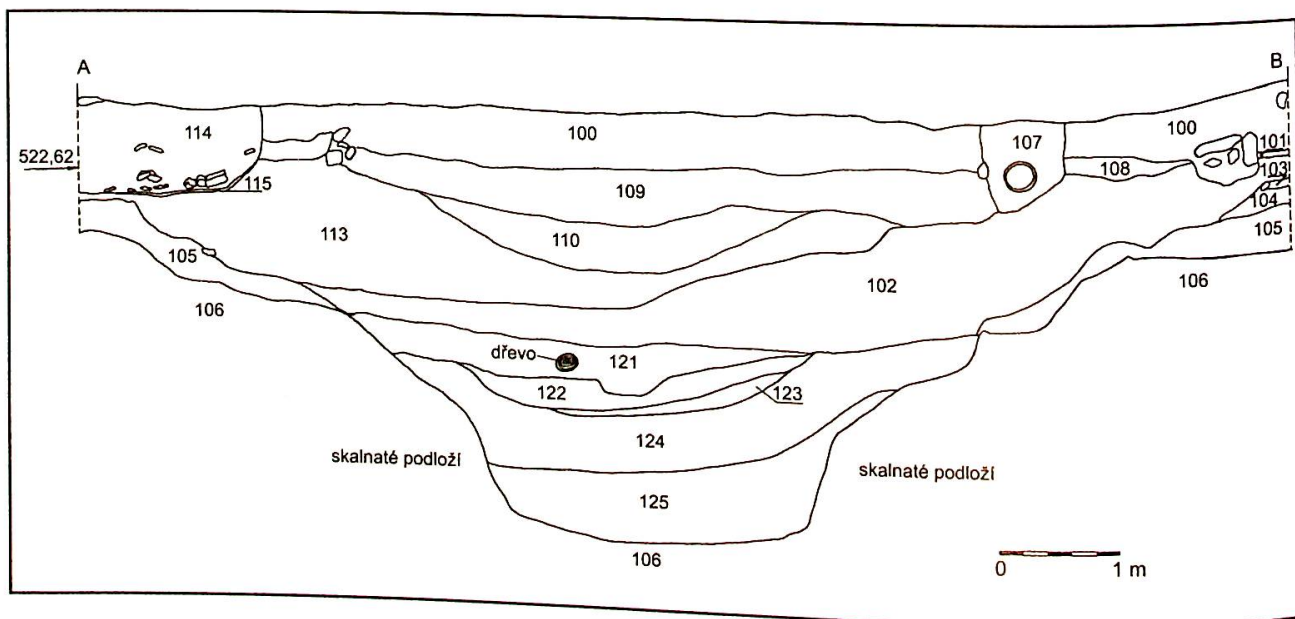
Obr. 16: Kamenná zeď odkrytá v trase vozovky v Palackého ulici v blízkosti věže sv. Ducha.

Obr. 17: Nálezy keramiky z jv. části Náměstí Zachariáše z H. (kreslila P. Fůrychová a P. Starůstková).

Obr. 18: Bahnitá výplň příkopu, Náměstí Zachariáše z H. č. 31, dvorní část.

Obr. 19: Profil příkopu, Náměstí Zachariáše z H. č. 31, dvorní část.